

Юрій Присяжнюк, Олег Островський

ХОЛОДНОЯРСЬКІ ПОВСТАНЦІ В ІСТОРИЧНІЙ ПАМ'ЯТІ: МЕТОДОЛОГІЧНІ АСПЕКТИ ДОСЛІДЖЕННЯ

Сьогодні, коли в дослідницьких практиках провідних істориків домінують постмодерні інтерпретації, а теоретична думка перебуває в стані перманентних пошуків ще досконаліших підходів до трактування минулого, може здатися, що політична історія назавжди втратила свою привабливість і приділяти увагу цьому пізнавальному напрямку є справою невдячною. Утім, нарativi, що їх в останні десятиліття продукує чимало служителів Клію, свідчать про зворотне. Ба більше, владні відносини «прописалися» в сучасній історіографії (ширше – гуманітаристиці) через свою «незамінність» у цілому спектрі науково-пізнавальних практик. І ця обставина, яка «на зорі постмодерну» виглядала як виняток, отримала сталий розвиток, набула ознак доволі стійкої традиції. Як справедливо зазначає польський історик Ева Доманська, навіть «...там, де донедавна послуговувалися... словом «дискурс», почали з'являтися слова «політика» чи «ідеологія»» [1, 9].

Зазначене, крім іншого, спонукає істориків поглиблено розуміти, тлумачити й використовувати категорію «історична пам'ять», принагідно не оминаючи нагоди розширювати й реконструювати тематичний арсенал наукових студій. У другому сенсі нашу увагу привертають події Холодного Яру доби Української революції 1917 – 1921 рр. Автори статті схильні трактувати їх у контексті переваг кількох методологічних парадигм, зокрема регіональної історії, що дає можливість з'ясувати та переосмислювати максимально можливе число внутрішніх зв'язків і, так би мовити, «зовнішніх комунікацій». На цій основі, відповідно, виникає перспектива пропонувати ширший спектр пізнавальних інтерпретаційних альтернатив, наукових гіпотез. І хоча подібну практику можна спостерігати в багатьох національних історіях (європейській історіографії), в українському («холодноярському») випадку ситуація є більш затребуваною, щоправда, такою ж мірою непередбачуваною. Кажучи словами Я. Грицака, «регіоналізму боятися – України не розуміти».

З метою напрацювання методологічних підходів до дослідження історичній пам'яті про холодноярських повстанців, автори схильні дотримуватися теоретичних положень, які свого часу запропонували німці Йорн Рюзен [4], Ян Ассман [5], американець Патрік Гаттон [6], француз П'єр Нора [7] та ін. Їхні ідеї та концепції відомі за загальною назвою «нова культурно-антропологічна історія». Формування цього напрямку в історіографії було «пов'язане зі змінами в гуманітаристиці, своєю чергою чималою мірою спричиненими розвитком культурології як самостійної науки про культуру» [2]. Його представники переймалися проблемами взаємодії уявлень про минуле в колективній пам'яті різних со-

ціальних груп і прошарків, що власне «ріднить» їх із тематикою пропонованих пізнавальних намірів.

В українській історіографії помітний внесок у поглиблення проблематики кооперації історичної думки та науки з соціальною пам'яттю епохи модерності належить Л. Зашкільняку, І. Колесник, А. Киридню, В. Ващенко, С. Трояну, В. Масненку, в окремих тематичних розвідках – Ю. Присяжнюку, М. Генику, а в польській історіографії Є. Матерніцкому, Р. Стобецькому, М. Іваньській, Д. Мальчевській-Павелец, згаданий Е. Доманській. При цьому проблематика історичної пам'яті про холоднороських повстанців, як регіональний епізод історії України, дотепер лишалася за межами інтересів дослідників.

Загальною метою дослідницьких перспектив є спроба відповіді на виклики часу в контексті як зближення історії (історіографії) з історичною пам'яттю, так і чіткого розмежування їхніх «повноважень». У цьому разі історик має виконувати щонайменше подвійне завдання: засобами епістемології досліджувати боротьбу холоднороських повстанців за свої цінності, ідеали та інтереси, водночас – докласти зусиль, аби збагнути пам'ять про цей рух як «засіб усвідомлення сучасного» тих, хто його згадував і вшановував, чи навпаки – ігнорував, фальшував, ненавидів, проклинав [3, 60]. Очевидно, що кожний сегмент цього наукового пошуку буде додатково містити цілу мережу складних пізнавальних вузлів, оригінальних сюжетів і досить численних аспектів. При цьому пам'ять, як історія похідна («другого рівня»), характеризуватиметься «вибірковістю, не-систематичністю, неповнотою», позаяк вона репрезентуватиме ті сторінки холоднороських подій, які були локально потрібними (чи навпаки – зовсім непотрібними) сучасникам [3, 60].

Зважаючи на переваги теорії культурної пам'яті Я. Ассмана, плідними видаються обидві грані дослідницьких пошуків – з одного боку, зацікавленість «живою» (комунікативною, повсякденною) пам'яттю, яка «функціонувала в процесі спілкування» трьох наступних поколінь (тобто фактично протягом усього ХХ ст.), з другого, та помітно інакша («культурна») пам'ять, яка «знаходила відображення у знаках, символах, образах, текстах, інститутах», які, своє чергою, «виявлялися у ритуалах, дях, тілесних практиках» [3, 55]. Видається, що у випадку з холоднороськими повстанцями чималі труднощі, передусім стосовно виявлення й опрацювання джерел, становитимуть для дослідників обидва напрями.

З теоретичної спадщини П. Гаттона корисною вбачаємо концепт пам'яті як методологічної альтернативи історії ідей, натомість у доробку П. Нори привертає увагу концепція «місця пам'яті» («пам'ятних місць»). По суті французький історик продовжив лінію розуміння колективної пам'яті, яку вперше ввів до наукового обігу його співвітчизник Морис Гальбакс у далеких 1920-х рр. Він максимально наблизив її до більш зрозумілої нам, авторам статті, історії ментальностей. Як зазначає український історик Ірина Колесник, П. Нора цілком умотивовано «запропонував вивчати топографічні, монументальні, символічні та

функціональні (зображення на банкнотах, марках) місця, з якими суспільство пов'язує свої спомини, а також створює історію цих меморіалів» [3, 55]. Отож, репрезентативний ракурс інтерпретації боротьби холодноярських повстанців видається особливо перспективним. Та й дослідження «місць пам'яті» покликане суттєво підсилувати продуктивність роботи, до того ж дає змогу оптимізувати отримані результати. До таких «місць пам'яті» будуть, вочевидь, належати: Холодний Яр, Мотронинський монастир, в'язниці ВНК (рос. ВЧК), символіка, спогади, художні твори, історичні праці різних жанрів і стилів. Принагідно має враховуватися їхня динаміка – властивість постійної реконструкції, тісно взаємозумовленої як історичним поступом суспільства, так і еволюцією самого інтелектуального середовища.

Доречно дослухатися також до міркувань росіянки Лоріни Репіної [8]. Вона вважає, що «історична пам'ять найчастіше розуміється як один із вимірів індивідуальної та колективної (соціальної пам'яті) – як пам'ять про історичне минуле або, вірніше, як символічна репрезентація історичного минулого». «Історична пам'ять, – на думку Репіної, – не лише один із головних каналів передачі досвіду й відомостей про минуле, а й найважливіша складова самоідентифікації індивіда, соціальної групи та суспільства загалом, бо пожвавлення образів історичного минулого, які поділяються, є таким типом пам'яті, який має особливе значення для конституювання соціальних груп в сьогоденні» [8, 10]. Тож, якщо концепт історичної пам'яті постає як похідний від концептів-означень «колективна», «соціальна», «культурна» пам'ять, то ми маємо перспективу творення складного синтезу, який вбиратиме широке розмаїття «донаукових, наукових, квазінаукових і позанаукових знань та масових увлечень... про спільне минуле» холодноярців, їхню та інші «світоглядні правди» [3, 56].

Принагідно варто вказати на нагальну потребу (пере)осмислення ще однієї колізії, яка дотична до виконання історичною наукою «функції стабілізатора суспільного ладу та легітимізатора влади» [1, 10]. У цьому випадку автори покликані не просто ігнорувати таку взаємозалежність, а й опосередковано включити її в предмет свого дослідницького поля. Причому незалежно від того, яку насправді роль протягом останнього століття виконувала конкретна («холодноярська») правда – історії чи антиісторії, тобто покликана була стабілізувати чи дестабілізувати чинні політичні режими. Природно, що опозиційний (протестний) дискурс виглядає для дослідників привабливішим, позаяк він є «більш демократичним», і вже цим викликає симпатію. Утім, і цю обставину, продиктовану все тією ж потребою «стабілізації суспільного ладу», варто зарахувати до поточної кон'юнктури, зумовленої домінуючим сьогодні «дискурсом влади» [1, 10].

Сучасні історики полюбляють вести мову про методологічні пастки досліджень. В останні десятиліття ця участь не оминула й дискурсу історичної пам'яті, бо схильність і завдання легітимізувати «формування національних держав» устигли змінити свою оцінку – від «почесної

місії» до осуду в «політично-кон'юнктурному упередженні». Очевидно, що виклики, які постають перед служителями Клію, справді багато, проте не варто ігнорувати й складності самих історичних явищ. Тим більше, що дискурс пам'яті надто тісно «пов'язаний з різними націоналізмами, інтересами різних влад, з історією різних груп ідентичності, а зацікавлення пам'яттю можна розглядати і як рух проти націоналізму, і як рух на його підтримку» [1, 11]. У пропонованій до дослідження проблемі ситуація виглядає саме в такому, тобто максимально ускладненому варіанті, оскільки на цьому пізнавальному полі діють відразу кілька історіографічних та, особливо потужних, історичних гравців.

Отже, проблема методології дослідження історії холоднорьських повстанців в історичній пам'яті може бути вирішена лише на основі критичного переосмислення історіографії, деконструкції притаманних їй упереджень, стереотипів, міфів, водночас – творення науково-пізнавальних моделей, що ґрунтовані на міждисциплінарних студіях сучасної гуманітаристики та постгуманістики.

1. *Науковець перед з'явою пам'яті (Ева Доманська, Бенедикт Гаузер, Бозуміл Косс-Євсевіцький та ін.) : форум // Україна Модерна. – К. : Критика, 2009. – С. 9–52.*
2. *Нова культурна історія. URL : <http://www.nbuiv.gov.ua/ejournals>.*
3. *Колесник І. Історична пам'ять та історіографія : архетипи взаємодії / Ірина Колесник // Історія – ментальність – ідентичність. Вип. IV : Історична пам'ять українців і поляків у період формування національної свідомості в XIX – першій половині XX століття / За ред. Л. Зашкільняка, Й. Пісулінської, П. Серженги. – Л. : ПАІС, 2011. – С. 54 – 64.*
4. *Рюзен Й. Нові шляхи історичного мислення / Йорн Рюзен ; перекл. : В. Кам'янець. – Л. : Літоніс, 2010. – 358 с.*
5. *J. Assmann. Das kulturelle Gedächtnis : Schrift, Erinnerung und politische Identität in frühen Hochkulturen / Jan Assmann. – München : C. H. Beck, 1992. – 344 s.*
6. *Patrick H. Hutton. History as an Art of Memory / Patrick H. Hutton. – Hanover and London : UPNE, 1993. – 229 p.*
7. *Франція-пам'ять / П. Нора, М. Озуф, Ж. де Пюїмеж. – М. ; С.Пб. : Изд-во СПУ, 1999. – 328 с.*
8. *Репина Л. Культурная память и проблемы историописания (историографические заметки) / Лорина Репина. – М. : ГУ ВШЭ, 2003. – 44 с.*

Віктор Ткаченко

ПИСАНКАРСТВО НА ЧЕРКАЩИНІ У 20-х рр. ХХ ст. (за архівними та історіографічними матеріалами)

Дослідження календарної обрядовості в Україні, у 20–30-х рр. ХХ ст. потребує поглибленого вивчення. Ці роки в історії нашої країни характеризуються негативним ставленням радянської влади до релігії та народної обрядовості, звичаїв і вірувань загалом. В обрядовості весняного циклу